

Вадим СКУРАТІВСЬКИЙ

ДО ГЕНЕЗИ МІФОЛОГІЧНИХ УТВОРЕНЬ В
УКРАЇНСЬКІЙ СУЧАСНІЙ СВІДОМОСТІ

На схилку XVIII ст. фундаментально перемінилася європейська культурна система: якщо раніше людина ідентифікувала себе через своє ставлення до Абсолюта і до того чи іншого Монарха (отже, конфесійно і суто політично), то відтак, після Великої французької революції, вона здійснюється через зв'язок з тим чи тим етносом, до якого належить. У стрімкому процесі цієї нової самоідентифікації європейська людина надає відповідному етносові рис, що донедавна мали тільки Бог і Король.

Так етнос ніби «абсолютизується» і перетворюється на суто політичну категорію «суверенного народу», власне «нації» у вже доволі сучасному значенні.

Отже, так звана «нація» за своїм історичним походженням – це саме етнос, який у ту епоху перебрав на себе функції Абсолюта і Монарха, особливим юридичним, політичним та, зрештою, метафізичним шляхом присвоїв собі ті надфункції.

Цей грандіозний переворот у духовній, а вслід за тим і інституційній структурі Європи зумовлений передовсім глибокою світоглядною кризою Нового часу, що у ньому і конфесійні, і політичні авторитети середньовіччя безперестанку ерозювали – у світоглядних стихіях Ренесансу і Реформації, бароко і, зрештою, Просвітництва.

На схилку XVIII ст. Французька революція зводить Людовіка XVI на ешафот, а папу Пія VI кидає до в'язниці. То були вже ніби аж емблематичні знаки тієї кризи – кризи згаданих авторитетів.

Отже, замість них, європейське людство починає шукати нові онтологічні контрфорси свого існування – і відповідно віднаходить їх у вигляді «нації», цього вже перетвореного «етносу».

Так розпочинається стрімке «національне будівництво» – спочатку на Заході, а потім уже і в «Центрі» Європи.

Україна – нарівні з усіма іншими середньоєвропейськими народами – також приступила до того будівництва.

Проте загальноєвропейська модель творення «національного» тут зазнає доволі численних і справді фундаментальних корективів, зумовлених усією своєрідністю тутешньої історичної ситуації. Вся система, у найширшому значенні, середньоєвропейських народів, од фінського до балканських, перебуває у бездержавному стані і відповідно у густій політичній тіні тамтешніх імперій – російсько-петербурзької, австро-віденської та турецько-константинопольської.

Отже, якщо на Заході Європи «етнос» доволі швидко ставав самостійною політичною категорією – «нацією», то на Сході континенту національне становлення починається не з політичних зусиль, не з супровідної тим зусиллям юридичної творчості, а з історіографічної, філологічної, етнологічно-етнографічної і тому подібної мобілізації всіх знакових ресурсів того чи того етносу, – з систематизації, збирання та унормування всього його семіосу.

Відповідним чином національне народження України – то передовсім процес літературний, лінгвістичний, ніби «філологічний» у найширшому значенні терміна.

У 1798 р., у Санкт-Петербурзі, з'являються перші частини поеми-трагедії Івана Котляревського «Енеїда», що у ній зухвало-безкомпромісно пародіюється патетика Вергілієвої епопеї, цієї тисячолітньої «пісні пісень» імперського будівництва. У відповідні колізії тієї епопеї, у систему її образів український автор енергійно імплікує багатющу українську етнічну топіку («народну мову», обрядовість, костюм, кухню, саму ментальність тощо).

Українська «Енеїда» – то ніби перший крик народжуваної української нації, перший сигнал до її семіотичної самоідентифікації, до кодифікації всього знакового багатства українського етносу.

Ці зусилля з часом необхідно мали трансформуватися і в політичному напрямі.

Проте подальша доля українського національно-історичного становлення була безконечно ускладнена безперестанним, у безлічі політичних жанрів і форм, гальмуванням цього становлення з боку абсолютних політичних патронів України – віденської та передовсім петербурзької імперій.

Не повторюючи загальновідомого мартиролога українського становлення, від розгрому Кирило-

Методіївського товариства (1840-і рр.) до параноїдальних українофобських жестів агонізуючої Радянської імперії (1970 – 80-і рр.), можна разом з тим констатувати ніби стаціонарний характер згаданого гальмування, яке просто фізично усувало саму можливість на Україні історично нормального і необхідного переходу від, сказати б, «семіотики» до власне політичної творчості.

Остання на Україні, як правило, здійснювалася епізодично і тому спазматично, – здебільшого у ті чи ті кризові для імперії хвилини, ніби в паузах і щілинах її абсолютно неподільної влади, так би мовити, у шпарках імперського часу (приміром, у 1917 – 1929 рр., коли Російська імперія з величезними труднощами трансформувалася з «праворадикального» на «ліворадикальне» утворення.

Ця негативна специфіка українського національного становлення і визначала певні його особливості, зокрема доволі інтенсивну міфологізацію у ньому – міфологізацію, спрямовану передовсім на національне минуле.

Міф – то взагалі неунікний компонент національно-творчих процесів, особливо масивно присутній у них на зламі XVIII – XIX ст., у добу романтизму.

Романтизм, зрештою, значною мірою складається саме з тих чи тих породжуючих механізмів міфологічного характеру. Свого часу Клод Леві-Строс назвав власне міф – міф архаїчний – «машиною для знищення історичного часу». У романтичну ж епоху ця своєрідна «машина» була парадоксально вбудована у цивілізацію ніби зовсім з протилежною метою: задля збирання й класифікації самої субстанції історичного часу.

Отож при всіх своїх величезних заслугах європейська романтична історіографія всіх географічних широт і всіх ідеологічних орієнтацій, надзвичайно міфологізувала минуле, повідомляла йому ті чи ті характеристики, що від них уже подальша, більш об'єктивна стадія історичного знання, починаючи з епохи позитивізму, змушена була відмовитися – саме під впливом науково-об'єктивних методів дослідження.

Україна тут не тільки не становить винятку, а навпаки – ступінь міфологізації в її національно-інтелектуальних (а особливо національно-естетичних зусиллях був надзвичайно високий: на параноїдальну політику метрополії, яка незрідка ставала просто етноцидом, українська культура, перебуваючи у режимі внутрішнього та іншого опору цьому етноцидові, так само часто впадала у сеанси тієї чи тієї міфологізації свого

минулого, які за самою своєю фактурою і структурою мали протистояти тій параної).

Так, нестерпний гніт петербурзької політичної еліти, серед іншого, призвів до того, що на Україні минулого століття, поряд з пафосом власне національного, запанував і пафос «безкласового». Тут виникає модель такої культури, що зосереджена єдино на інтересах «народу», спрямована проти самої можливості виокремлення із нього тих чи тих еліт. Очевидна утопічність цієї моделі, спрямована у віддалене минуле українського етносу, необхідним чином витворила національну ретроспективу, у котрій, отже, позитивно діяла – єдино «трудяща маса», а по суті селянство, тоді як присутність (принаймні позитивна) якихось «вищих верств» фактично заперечувалася, відкидалася з самого початку наукових процедур.

Це був своєрідний міфологічний реванш упослідженої новітніми елітами маси, стільки ж психологічно та ідеологічно зрозумілий, скільки ж – принаймні з позиції сучасної науки – методологічно непереконливий.

Грандіозний історіографічний доробок академіка Михайла Грушевського, при всьому його неоціненному значенні для становлення не лише інтелектуальної, але й політичної України, позначений саме таким поглядом на національне минуле, внаслідок чого цілі його масиви були дослідником ніби редуковані і стали серйозним об'єктом історіографічного аналізу пізніше, лише починаючи з праць В'ячеслава Липинського аж до останніх робіт Наталі Яковенко.

Ситуація в історіографічній царині, доволі складна сама по собі, виходячи за її цехові межі у простір популярної і просто масової свідомості, остаточно міфологізувалася, зводилася до безнастанної роботи елементарної «породжуючої граматики» елементарного за своєю будовою міфу, до тиражування різного роду параісторичних фантомів і фата-морган, що на них незрідка і сьогодні зупиняється «масова зіниця».

Отож 1798 – 1991-й роки національного становлення, поряд з адекватними реальній історії історіографічними рядами, послідовно продукували різного роду міфологічні ряди, які сьогодні вповні заслуговують на увагу до них, на їхню наукову «кодіфікацію», але саме як міфологічний феномен.

Доволі сильна інерція цього міфотворення продовжується і понині, особливо на українських мас-медіа, які потужно

тиражують гранично спопуляризовані (отже, максимально міфологізовані) уявлення про українське минуле.

А проте, ще більшого значення у великому національному часі мали більш агресивні міфологічні утворення довкола цього минулого – особливі утворення цього століття, які часто ставали особливими за ідеологічними засобами у його незчисленних конфліктах.

Серед іншого, Україна ввійшла у свої національно-визвольні змагання 1917 – 1921 рр. при парадоксальному ідеологічному уявленні про «національне» як принципово «безкласове» і етнічно однорідне – ввійшла при цьому у реальну історичну ситуацію надзвичайної національно-етнічної та класово-станової своєї тогочасної пістрявості.

Політично-прагматично перетворений міф такої «однорідної» України за тих умов мав історично спрацювати тільки у катастрофічному напрямі.

Політична катастрофа Української Народної Республіки починається вже з самої її назви, де «народне» парадоксально-філологічно утверджується аж двічі... «Народно»-«трудяще» тієї України, ця онтологічна основа визвольної ідеології, мала б поєднатися з елітами країни, проте цьому заважала «класофобія» національної ідеї у її тогочасному, латентно напівмарксистському оформленні з її національними меншинами (а цьому, з другого боку, тій ідеї заважав уже пафос етнічної однорідності). Певні юридично і політично переконливі жести молодого державотворення за таких, по суті утопічних умов існування національної ідеї залишалися лише риторикою, не набуваючи конкретного інституційного втілення.

Сьогодні популярна історіографія подієву панораму 1917 – 1921 рр. віддає, переважно, як похідне від щонайбрутальнішого політичного насильства північного і декотрих західних сусідів. Цього насильства тоді справді не бракувало, але його історичні «успіхи» пояснюються не лише голою фізичною динамікою відповідних сил, а й свого роду «оксюморонами» у самих визвольних гаслах, що намагалися поєднати не просто протилежні, а вже зовсім непоєднувані начала в успадковані від тих чи тих «міфів» минулого століття.

Серед іншого, легенда про «безкласову націю», імплікована в безконечно складну класову структуру України початку століття, призводила – і до руйнації цієї структури, і до її лютого опору національній ідеї на шляхах як комуністичної

утопії, так і зрозумілого консерватизму «власницьких класів» країни.

Міф про етнічну однорідність, попри жести доброї політичної волі керівництва Української Народної Республіки щодо її національних меншин, уже на нижчих щаблях конструюваного національного творення призвів до неймовірної спазматики у стосунках з цими меншинами «титульної нації», немалі масиви якої зрозуміли згадану «однорідність» по-своєму, у вигляді чи не фізичного усунення однієї із цих меншин...

Жорж Сорель на початку цього століття чи не у профетичній інтонації пророкував, що воно проходить під знаком тих чи тих «міфів», що будуть визначати соціальну поведінку величезних людських мас.

Україна тут знову не виняток – окрім згаданого періоду «квітнення» масових міфів, зати́м, чи не з діалектичною необхідністю (переважно, у специфічних умовах підпольської Галичини) виникає цілковито протилежний «народницькому міфові» так само містифікований сюжет довкола вже активістичної еліти, яка нібито цілком прибирає на себе функцію «націстворення», зберігаючи водночас пафос його етнічної «однорідності».

Цей міф постає вже як один із складників загальноєвропейського активістичного міфу в його комуністичних та фашистських редакціях.

Дмитро Донцов, що його антагоніст В'ячеслав Липинський називав «Митькою Щелкоперовим», постає, зважаючи на своє непересічне стилістичне обдаровання, як найбільш послідовний носій того міфу, котрий історично програв.

Як, зрештою, і всі інші міфоутворення нашого століття...

Жоден народ світу, на шляху свого перетворення в націю, не уникнув тих чи тих сеансів, сказати б, «самоміфологізації». Проте, принаймні на європейському Заході, ці сеанси припадають, здебільшого, на добу романтизму.

Запізніле національне становлення не-західних європейських народів, незрідка аж до останніх історичних сезонів, до їхнього злободення, зберігає здатність до тих чи тих спалахів цього романтизму.

Проте сучасна політична кон'юнктура вже мало – у нинішніх своїх стратегічних напрямках – сприяє цим спалахам, які відтак стають анархічно-ідеологічними проявами маргінальної суспільної поведінки.

Збування міфів сучасною Україною – від її інтелектуальної та політичної еліти до популярної свідомості – надзвичайно важливий складник сучасного національного становлення, яке, починаючи з 1991-го, безперестанку налітає у своєму русі на ті чи ті міфологічні рифи, котрі вочевидь гальмують те становлення. Поряд із цим так само очевидно, що політичний та інший романтизми внаслідок тих зіткнень з реальністю потроху поменшують свої амбіції, саму свою енергетику.

Творення нації відтак постає не стільки як система програмових сигналів, що надходять із глибин національного минулого, скільки вже як прагматична необхідність до поєднання у нашій сучасності всіх її перспективних компонентів – у справді переконливе національне ціле.

Водночас саме сучасність навчає всіх суб'єктів національного процесу до обережного «розмінування» його міфологізованих компонентів, зважаючи на їхню надзвичайну вибухову силу, яку вперше помітив на порозі століття, як уже зазначалося, Жорж Сорель.